

ניעון עץ האתרוג וצמיחה ענף חדש – 'ילדה שנייתקה מזקנה'

א. תיאור המקרה

במאמרណון בעץ אתרוג שבצואר השורש שלו התפתחה מחלה שהחלה את העץ כולו. מעל צוואר השורש יצא ענף (מעל פני הקרקע) והתחיל לגדול ענף חדש. ענף זה ירד לכיוון הקרקע הסמוכה מאד לשורשי העץ הישן, פיתח מערכת שורשים והתחילה לגדול ולהתעבות. במשך הזמן הפך הענף החדש להיות עיקר העץ, ואילו הגזע של העץ הישן התנוון והלך, עד שכעת נראה שאין קשר בין העץ הישן ובין הענף החדש. אמנם העץ הישן ממשיך לגדול מעט, יש בו עוד כמה עליים ואפילו אתרוג אחד, אבל באופן כללי העץ הישן איןנו מוחבר עם הענף החדש. הוא מתנדנד, ויש לו שורש קטן מאוד שמחובר עדין לקרקע.¹ את פירות העץ החדש קטפו והניחו ביחד ביחד עם כל אתרוגי אותו הפרדס, ונשאלו כמה שאלות. א. האם העץ החדש אסורשוב באיסור ערלה, ומمتמי? ב. האם תערובת הפירות שנקטפו השנה אסורה או מותרת? ג. כיצד יש להתייחס לפירות השנים הבאות?

ב. פירוש המשנה לרמב"ם

נאמר במשנה (ערלה פ"א מ"ה):

- (א) אילן שנעקר ובו ברינה והוא חי ממנה, חזרה הזקינה להיות כברינה.
(ב) הברינה שנה אחר שנה ונפסקה מונה משעה שנפסקה.
(ג) סיפוק הגפנים וסיפוק על גבי סיפוק אף על פי שהברין בארץ מותר.
(ד) רבבי מאיר אומר מקום שכחה יפה מותר ומקום שכחה רע אסור. וכן ברינה שנפסקה והיא מלאה פירות אם הוסיף במאתיים אסור.
הרמב"ם הסביר בפירוש המשנה שלפנינו שלושה מקרים (הסעיפים להלן לפי חלק המשנה):
(א) ענף מאילן זקן הוכנס לקרקע (הברכה) והתחל לפתח מערכת שורשים חדשה,

1. בתמונה העץ הנידון אפשר לראות את החלק הכהה שהוא העץ הזקן שמתנוון והולך. בצוואר השורש של האילן הזקן אפשר לראות את הפטרייה שתתקפה את האילן. ביום כל ההנבה היא מהעץ הצער, שהוא בהיר יותר. כמו כן בתחתית התמונה נראה הסדק שבין האילן הזקן ובין האילן הצער, ומתברר כי אין ניקיה ביניהם והם כשי עצי נפרדים.

והעץ החדש (להלן 'בריכה') גדל ועלה. אם נעהר העץ הזקן, וכעת יונק מהבריכה, דיןו של האילן הזקן שנעקר כדיין הבריכה, ודיניו הבריכה הוזכרו במקרה השני במשנה.

(ב) אדם לוקח בכל שנה ענף מהבריכה שעשה בשנה שערלה ומטמין בקרקע, ומתחליל לצמוח עץ חדש, אבל כל ההברכות הקשורות עדין לאילן היישן. בשעה שנתקה את ההברכה מהעץ הראשון, היישן, ימננו שנות ערלה חדשות לכל העצים שנינו מהם. אם כן גם במקרה א' של המשנה, משעה שנתקה האילן הזקן מהתפרק הוא עץ חדש ודיניו כדיין ההברכה, כי כעת הוא יונק מן הבריכה. لكن אם עץ ההברכה הוא ערלה, גם העץ היישן חיב בערלה כיון שנעקר מהאדמה.

(ג) אדםלקח ענף מעץ אחד והרכיבו בעץ שני, או אפילולקח ענף מהעץ היישן והטמין בקרקע ויש לו שורשים חדשים, בכל אופן כל זמן שהעץ היישן קיים, אין מונחים שונים ערלה חדשות, אף שיש לעץ החדש מערכת שורשים חדשה. אם ינתקו את הענפים מהעץ היישן ימננו שנות ערלה. כמו כן אם הרכיב קצה ענף מהעץ היישן בעץ החדש, וכן הרכיב ענף מהעץ החדש בעץ היישן, הרי זה פטור מערלה.

(ד) ר' מאיר חולק וסביר שבמקרה שענף אחד מעץ ישן הורכב בעץ אחר (שהוא ערלה), אין אלו פוטרים ערלה, אלא אם הענף שהרכיב הגיע מעץ טוב שכחויפה, כיון שהרכבה עדין חייה מהעץ היישן. אבל אם הרכיב ענף שהוא אילן רע ואין בו כות, וכעת עיקרי הכוח של הענף המורכב הוא מהעץ החדש שכחו רב, א'כ חיב בערלה לפי העץ החדש.

לפי רישום הרמב"ם המחלוקת בין ר' מאיר ורבנן היא במקרה של ענף שהרכיב בעץ אחר (אפילו שעבר בדרך הברכה). לדעת חכמים תמיד הולכים לפ' העץ היישן (כיון שההברכה והרכבה עדין מחוברות לעץ היישן). לעומת זאת לדעת ר' מאיר, כיון שהעץ היישן הוא חלש וההברכה חזקה יותר, דיןנו כתען הלכה כדעת ר' מאיר, מכיוון שדברי ר' מאיר הם בשאלת שאינה ניתנת לבדיקה, דהיינו לדעת ר' מאיר יש לבדוק את כוחו של עצ. בוגודו אליו סוברים חכמים שאין אנו מודדים לפ' כוח העצים, אלא כל זמן שהענף מחובר ליישן אין לו ערלה, אף על פי שעיקר היניקה תיתכן מהעץ החדש.² לפי הסבר זה בנידון דין כל זמן שהיה חיבור בין הענף שיוצא מהעץ היישן לעץ החדש, אין למנות ערלה חדשות, אבל משעה שנתקה הענף החדש מהעץ היישן, יש למנות שנות ערלה חדשות. אם כן לכואורה בפנינו כעת עץ ערלה שיש למנות לו שנות ערלה חדשות, וכן מכיוון שקטפו את הפירות של העץ החדש ונתנו אותו

2. הערת עורך: "פ'. אי אפשר להסביר כך את המחלוקת בין ר' מלחכמים, שכן בירושלים, ערלה פ"א ה"ג, נאמר: 'אם דבר בריא הוא שהוא חי מכח הזקנה דברי הכל מותר. ואם דבר בריא שהוא חי מכח הילדה דברי הכל אסור. אלא כי אין קיימים בסתם. כיצד הוא יודע דברי ביבי בשם רבי חנינה אם היו העלים הפקין כלפי הילדה דבר בריא שהוא חי מכח הזקנה ואם היו העלים הפקין כלפי הזקנה דבר בריא שהוא חי מכח הילדה'. וכן מובא בט"ז, י"ד ס"י רצד ס"ק כה, בשם ר"ן ובית יוסף. תשובה הכותבת: ע"ר רמב"ם, הל' מע"ש פ"י הי"ד, ובשו"ע, י"ד ס"י רצד סע"ט, שלא הביאו הבדיקה זו, וכפי שכתב עrhoה"ש, ס"י רצד סע"ט, שאין בדיקה זו מצויה, ולכן הכל הספקות שככל זמן שמחובר לזקנה אין בו ערלה.

ביחד עם כל פירות המטעה, אזי נוצרה תערובת של פירות ערלה ופירות מותרים. מכיוון שיש כאן ביטול במאתיים עצים,³ כל תערובת הפירות מותרת, אלא שהפירות שיגדלו על העץ בשנים הבאות יהיו ערלה.

ג. ספק ערלה

בשאלת הנитוק של הענף מהailן הזקן יש להסתפק מאימתי אנו סופרים שנות ערלה חדשות. הרמב"ם (הל' מעשר שני פ"י הי"ד) כתוב:
אחד הנוטע, אחד המבריך, ואחד המרכיב חיב, ב"א בשחרך بد אחד מן ailן והבריכו בארץ או הריכיבו באילן אחר, אבל אם מתח بد אחד מן ailן הזקן והבריך בארץ, או הריכיבו באילן אחר ועicker הבד מעורה באילן הרי זה פטור. הרמב"ם דן בחיבור לזקנה וכותב 'עicker הבד מעורה באילן הזקן', משמע שהיסוד הוא עicker הבד, אבל אם ישאר רק כמהט של מיתון בין ailן הזקן ובין הענף שייצא ממנו, אין זה פוטר משנות ערלה חדשות. רק כאשר עicker הבד מחובר צריך לספור שנות ערלה חדשות. וראיה שהרמב"ם דקדק בלשונו ממקרה הא' של המשנה שבו נucker ailן הזקן מהadmaha והפרק להיות בריכה בפני עצמה, שם כתב הרמב"ם (פ"י הי"ז):
ailן שהבריך ממנו بد בארץ ו Ach'c נucker ailן שלו והרי הוא חי מן הבד שהבריך בארץ געשה אותו ailן עתה ניטע וחיב בערלה, ומונה לailן ולמה שצמיחה מן ההברכה משעה שנעקר.

בדין ailן שנעקר שינה הרמב"ם מלשון המשנה שבנה אמר 'ailן שנעקר' והוסיף 'ונעקר ailן שלו'. תוספת המילה '?url' באה להשמענו שאילן – כל זמן שיש לו שורש בגודל של 'מהט של מיתון' הרי הוא כמחובר כפי' שכיתה המשנה (פ"א מ"ד), וכן פסק הרמב"ם.⁴ لكن הוסיף הרמב"ם שהעקריה של ailן צריכה להיות '?url', שלא נשאר אפילו 'מהט של מיתון'. אבל בבד המוחבר לailן היישן לא מועיל מהט של מיתון, אלא צריך שייהי 'עicker הבד' מוחבר באילן היישן. לפי יסוד זה נראה שבנידון דין כיון החדר החדש שיצא כבר לא מוחבר לעץ היישן בצורה מוחלטת, ויתכן שהנתיק בין העץ החדש לבין היישן הוא מלפני כמה שנים (כיוון שתהיליך זה אווך שנים ארוכות), יתכן שכבר עברו שנות ערלה, וכעת שוב אין כאן ודאי ערלה אלא ספק.

ד. תערובת הפירות

נאמר במשנה (ערלה פ"א מ"ו):
נטיעה של ערלה ושל כלאי הכרם שנתערבו בנטיעות הרי זה לא ילקוט, ואם לקט עלה באחד ומאתים ובלבך שלא יתכוין ללקוט. רב' יוסי אומר אף יתכוין ללקוט ויעלו באחד ומאתים.

3. רמב"ם, הל' מאכלות אסורות פט"ז ה"ה.

4. רמב"ם, שם הי"ב.

הרמב"ם מבאר בפירוש המשנה:

בפרק שאחר זה יתבאר לך שהערלה וככלאי הכרם עולין באחד ומאתים, שם נפל מאחד מהם חלק במאתיים חלקיים הותר הכל כמו שיתבאר, ואם נפל חלק לפחות ממאתיים נאסר הכל. ואם נתערבה נטיעה זו האסורה בכמה נטיעות מותירות ואפילו היו אלף, אסור לו ללקוט מהם כלום לכתילה, לפי שאיןו ידוע אם מן הנטיעת המותירת לקט או מן האסורה. ואם אסף פירות מאותם הנטיעות, אם הייתה הנטיעת האסורה מעורבת במאתיים מותירות, הרי כל מה שאסף מותר באכילה. ואמרו בכלאי הכרם נטיעה, כבר תקנו התלמוד ערוגה, וכך אלו כתוב נטיעה של ערלה שנתערבה בנטיעות ערוגה של כלאי הכרם שנתערבה בערוגות. לפי שככלאי הכרם אינם אלא ירק או מיני תבואה שנזרעו בכרם, אבל לא אילן. ואין

הלהכה קר' יוסי.

לפי פירוש המשנה נטיעת ערלה שנתערבה במאתיים, ככלוי עלמא אם הטעבו כבר הפירות הרי זה מתבטל אחד במאתיים, אבל לכתילה אין לאסוף פירות אלו ולגרום לביטול, ואין לפסוק כדעת ר' יוסי המתיר גם ללקוט לכתילה. א"כ בnidon דין כאשר כבר אסף את הפירות לכלוי אחד, כיון שהוא חשב שהדבר מותר, ואפילו שהדבר בטעות, כדי שתכתב רש"י⁵ שהמלקט סבר שיש ביטול במחובר לקרקע ולכך ליקט, הרי זה מתבטל. א"כ כמו"ע בעניין האתרוגים שנלקטו כבר השנה יש ביטול של אחד במאתיים, והכל הותר.

עד כאן על אתרוגים שכבר נקטפו מן הענף שנפרד מהגזע, אבל עדין יש לדון אם בשנים הבאות יותר לבעל הפרדס להמשיך לקטוף את האתרוגים שהם ספק ערלה ולערב אותם בפירות היתר.

ה. ביטול ספק איסור

במשנה נאמר שלדעת חכמים אין לבטל לכתילה 'נטיעת של ערלה'. הראשונים והאחרונים נחלקו אם האיסור לבטל איסור בהיתר הוא מדין תורה או מדרבנן. דעת הראב"ד היא שהאיסור מדין תורה, אבל לר"ת, רש"ב⁶ ועוד ראשונים רבים האיסור הוא רק מדרבנן. בספר 'שדי חמד'⁶ האריך והביא את כל השיטות בעניין זה והביא את דבריו ש"ת הרמ"ץ⁷ שלדעת רוב הפוסקים האיסור הוא מדרבנן. ויש להosiיף ולהביא דעתו שהאיסור לבטל איסורים הוא רק מדרבנן מדברי רש"י (גיטין נד ע"ב), שהסביר את דעתו של ר' יוסי המתיר לבטל איסור לכתילה מכיוון שאין שכיחות שאדם יאסor את כל הפרדס ולא ישאיר עץ ערלה בשדה, וכך קנסו חכמים. משמע מכאן שכל האיסור

5. רש"י, גיטין נד ע"ב ד"ה יعلו.

6. שדי חמד, ערך 'אין מבטלין' הוצאת בית הספר, בני ברק, ח"א, עמ' 9 ט"א.

7. שוויות הרמ"ץ, יו"ד סי' לד ד"ה ונו"ל.

הוא מדרבן. ב'שדי חמד'⁸ הביא ראייה נוספת מדברי המהרש"ם שביטול איסור הוא רק מדרבן. מחלוקת הראשונים והאחרונים היא על מהות האיסור לבטל איסור בהיתר – אם הוא מהתורה או מדרבן. ברם, בנידון דין אין איסור ערלה ודאי, מכיוון שייתכן שהנתך בין העץ היישן ובין החדש התחליל לפניו כמה שנים, ועל כן הרי זה ספק ערלה, ונשאלת השאלה אם בספק איסור ג"כ אסור לבטל.

הש"ג⁹ התייר לטוחון כמה מכיוון שספק אם יש תולעים בקמה, וכן חזר על דעתו בכמה מקומות¹⁰ שאין איסור לבטל לכתהילה ספק איסור, ואפילו אם מדובר באיסור של תורה. אמן ב'שפתי דעת'¹¹ כתוב שיש מקום לחלק בין ספק איסור של תורה שאותו אסור לבטל, ובין ספק איסור דרבנן שאוטר לבטל. אבל כתוב ב'פרי תואר'¹² שלושיות הפוסקים ש'אין מבטלין איסור לכתהילה' הוא איסור של תורה – בספק איסור לא אסרו אפילו מדרבן. וב'שדי חמד'¹³ הביא דעתו שיש להחמיר בספק איסור מפני שעיקרו של האיסור לבטל איסור לכתהילה הוא רק מדרבן, ולכן בספק איסור אפילו שהוא של תורה (ערלה) אין להחמיר אפילו מדרבן, ומותר לבטל לכתהילה.

1. ספק איסור ערלה

עד כאן עסקנו לדעת חכמים במשנה (ערלה פ"א מ"ו) שיש איסור לבטל לכתהילה נתיעת ערלה, ואעפ"כ יש מקום להתיר בספק איסור ערלה. אך הרמב"ם בהלכה (הל' מאכלות אסורות פט"ז ה"ה) חזר בו ופסקvr יוסי:

נטיעה של ערלה שנתערכה בנטיעות, וכן ערוגה של כלאי הכרם בערוגות, הרי זה לוקט לכתהילה מן הכל, ואם הייתה נטיעה במאתיים נטיעות וערוגה במאתיים ערוגות הרי כל הנלקט מותר, ואם היו בפחות מזה כל הנלקט אסור, ולמה התירו לו ללקוט לכתהילה והיה מן הדין שאסורתן לו הכל עד שיטרה וויציא הנטיעה והערוגה האסורה, שהדבר חזקה שאין אדם אוסר כרמו בנטיעה אחת ואיilo היה יודעה היה מוציאה.

הרמב"ם פסק שאפשר אפילו לאסוף מקום שיש בו תערובות ערלה וכלי הכרם. ה'സוף משנה' מסביר שהרמב"ם בהלכותיו פסק כדעת ר' יוסי, מכיוון שהגמרא (גיטין נד ע"ב) דנה בדבריו, והלחם משנה' מוסיף שכיוון שר' יוסי – 'נימוקו עמו'¹⁴ – אכן קי"ל בשיטה זו. במשנה אמר ר' יוסי 'אף יתכוון ללקוט', משמע שלא דנים במקרה שהבעלים כבר

.8. שדי חמד, מערכ האלף, עמ' 164 ט"א.

.9. ש"ג, י"ד ס"י פד ס"ק מ.

.10. ש"ג, י"ד ס"י קי"ד ס"ק כא; שם, ס"י קטו ס"ק כת.

.11. שפטין דעת, ס"י צט אות ז.

.12. פרי תואר, ס"י צט ס"ק ה.

.13. שדי חמד, ח"א עמ' 9 ט"א.

.14. עירובין נא ע"א; גיטין סז ע"א.

ביטול אלא מותר אף לבטל לכתהילה, וכן כתב הרמב"ם בהלכו¹⁵. צריך להסביר את דעת הרמב"ם שאיסור ביטול איסור בהיתר הוא מדרבן ובמקום שלא שכיח לא גזרו חכמים.¹⁶ א"כ לדברי הרמב"ם שבודאי ערלה מותר לכתהילה לבטל איסור, קל וחומר שבפסק ערלה מותר לבטל לכתהילה במאתיים. העולה לנו שמכיוון שבענין יש ספק ערלה, מותר גם בשנים הבאות לאסוף את פירותיו ולבטל אותן לכתהילה בפירות חמיש מאות העצים שבפרדס.

ז. שורשים

עד כאן התייחסנו לענף החדש שיצא מהעץ היישן כהברכה חדשה. הרב יואל פרידמן (להלן תגובה) רצה לומר שבנידון דין כיון שהבד החדש פיתה שורשים סמוך לשורשי העץ היישן, שהוא בפנינו עדין ניקיה משורייני העץ היישן, וא"כ אין צורך כלל להחשב את העץ החדש כספק ערלה אלא הוא המשך לעץ היישן. ועוד שיש לפטור מדין 'שורש פטור' – פוטר.

אלא שיש להבחין שבעניין ערלה אנו מודדים לפי העץ, והשורשים – אין בהם ממש, וכאשר אנו קוצצים את העץ – אם הקציצה הייתה עד לפני הקרקע ולא נשאר גזע, חייב ערלה,¹⁷ ואף שאנו יודעים בבירור שהעץ יוצא מהשורשים הישנים, אין אנו דנים כלל על השורש היישן. מאידך גיסא, אם הענף יצא מן הגזע מעל פני הקרקע ('רואה פניו חמה'), אין בפנינו עץ חדש אלא ענף. מכאן שאין אנו מתחשבים בשורשים לעניין ערלה, ואף על פי שייתכן שיש ניקיה מתחת לפני הקרקע מהשורשים הישנים, אין אנו מתחשבים בניקיה מהשורש. וכן נראה להביא ראייה שאין אנו דנים על ניקית השורשים, שהרי רב מאיר במסנה אמר שאנו צרכיהם להסתכל בכל דבר מהיכן עיקר הnickה, וחכמים אמרו שאין אנו מסתכלים על ניקיה וכוח, אלא אם העץ מחובר ליישן והרי זה פטור מערלה ואם לאו חייב, אבל ניקיה מהשורשים אין היא משפיעה הלכתית על העץ, אלא ברור שיש כאן עץ חדש.¹⁸ העולה א"כ שהעץ החדש הוא אמן ספק ערלה.

יסוד זה אנו לומדים גם בדברי ה'חzon איש'¹⁹ שכתב שם הרכיב בענפים או בגזע – פטור, אבל אם הרכיב בשורשים שבקרקע – חייב, בגלל הדין 'היוצא מהשורשים – חייב'. ה'חzon איש' מבאר שם מדובר אין כן גדר של 'שורש פטור' הפוטר. ומלשון ה'חzon איש'/APIלו אם ברור שהרכיב בשורשים הישנים ג"כ חייב כשיש ענף חדש, וא"כ כל שכן בנידון דין שלא ברור שיווק מהשורשים הישנים, ואדרבא: מכיוון שיש עץ חדש הניכר בעין וכעת הוא גם מנוטק מהיישן וחוי מעצמו, על כorthנו יש להחשב את הענף החדש

15. עי' רשות, לירושלמי ערלה פ"א ה"ה. רע"א, בתוספותו למשנה, ערלה פ"א מ"ו, וברמב"ם, הל' מאכלות אסורת פט"ז ה"ה.

16. עי' משנה ר, ערלה פ"א מ"ו ד"ה לא יליקוט.

17. רמב"ם, הל' מעשר שני פ"ג ה"ג.

18. הערת עורך: י"פ. עי' לעיל הערכה 2.

19. חז"א, ערלה ס' ב אות ח ד"ה הא דסיפוק.

כערלה, אלא שאין לנו ידיעים כמה זמן הוא מנותק, ועל כן הוי ספק ערלה ודין הפירות בהתאם לספק ערלה. גם ב'מנחת אברהם' (ח"ב סי' א, עמ' ד) כתוב שבנידון דין שגדל גזע חדש ליד היישן צריך שוב למןות שנות ערלה, וזה לשונו:
היווצה... מן השרשים חיב... והרי קימל"ן דשורש פטור פטור ואמאי יתחייב הרי
גדל עכ"פ משורש זקן... ויל' שכל דין שורש פטור פטור רק כשיינה נטיעת
אחד וגזע אחד עולה מן הקרקע וכל שורש פטור שיש למטה בין כל סבי
השרשין סגי לפטור אבל אם לצד הנטיעת והגזע יצאה נטיעת גזע נוספת שהוא
למעלה נטיעת נוספת לצד הגזע הקודם הוイ כאילן חדש ז"ש היוצא מן השורש
ר"ל יוצאה נטיעת גזע חדש מאחד השרשים ליד הנטיעת הקודמת בכיה"ג לא
שיך דין שורש פטור שהכל נטיעת חדשה...
העליה שבנידון דין יש כאן ספק ערלה, ויש מקום להקל בתערובת.

ח. להלכה

- א. העץ החדש שגדל מענף שיצא מהעץ היישן, כתע הוא ספק ערלה, מכיוון שאין לנו
ידיעים متى ניתק עיקר העץ החדש מהאלין הזקן.
ב. הפירות שנאספו מהעץ החדש והם בתערובת, אין בהם כל בעיה הלכתית.
ג. גם בשנים הבאות אפשר לכתילה לאסוף את הפירות מהעץ החדש ולערבם עם כל
הפירות שבשדה.

